

Kıraatlere Nahvî Bir Bakış: Fâtiha Sûresi Örneği*

Abdulkaki Muhammed el-Berir Yusuf**

Çev.: Zahir Aslan***

Öz

Kur'an kıraatinin çeşitliliği eşsiz ilahi hikmetler barındırmaktadır. Bu zenginlik okuyucuya Kur'an metnini birçok vecih ile değerlendirebilecek bir şekilde okuma imkânı vermiştir. Lafzın ve delalet ettiği anlamın çeşitliliği, sesin ve delaletinin çeşitliliği ve irab hareketlerinin çeşitliliği bu zenginlikler arasında sayılabilir. Bütün bunlar Kur'an'ı müciz bir metne dönüştürerek insanları nazmını tamamlamaktan ve emsalsizliğine müdahale etmekten alıkoymaktadır. Bu önemli gerekçelerden dolayı Fâtiha sûresinin kıraatine nahiv açısından değerlendirme yapmak kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Araştırmada Fâtiha sûresinin seçilme sebebi, bu sûrenin önemi, değeri ve geçmişte yapılan çalışmaların bu sûreyi derinlemesine ele almamalarıdır.

Çalışmada bu sûreyi birkaç açıdan ele aldık: Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, hedefi ve metodunu ifade ettikten sonra geçmiş araştırmalardan bahsettik. Çalışmamız şu konular ekseninde ilerleyecektir:

- 1- Fâtiha Sûresini Takdim.
- 2- Kur'an Kıraatinin ortaya çıkışı ve kapsamı.
- 3- Fâtiha Sûresi özelinde Kıraatlere bakış. Araştırmanın ana konusu da budur.

Sonuç bölümünde de yukarıdaki zikrettiğimiz başlıkların özeti, çıkarımlar ve tavsiyeler ifade edilecektir. Çalışmamızda başta en önemli temel kaynaklar olmak üzere daha çok şu alanlardaki kaynaklara yoğunlaşacağız: Me'ani'l-Kur'an ve İ'rabı, Kıraat kitapları delilleri ve problemleri, tefsir kitapları ve bu konuda yapılmış çalışmalar.

Anahtar Kelimeler: *İ'rab, Kur'an Kıraati, Harekeler, Nahivle Delillendirme, Kıraatlere Bakış*

* *Arapça ve İslâmi Araştırmalar Dergisi*, Mısır, VI / XII, ss. 119-146.

** Doç. Dr., Melik Faysal Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili Bölümü.

*** Öğr. Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı, zahiraslan@ktu.edu.tr

Abstract

A Syntactical View on the Qiraat of the Quran: Sample of Surah al-Fatiha

The diversity of divine wisdom, wonderful Quranic readings provided to the reader that the Qur'anic text in a unlikely text with many faces, including term and significant diversity, including diversity and its significance, including the diversity of expression movements, all leading to a prodigious unable to complete systems and creativity of human beings. Hence there was an urgent need to track Quranic readings, grammar guidance in Surat al-Fâtihah and the importance of this surat greatness as most previous studies did not address this Surat separated. And you divide this Surat of several axis as follows:

Introduction: contains subject matter and its importance, objectives, syllabus and previous studies.

First axis: in the hands of the surat al-Fâtihah.

Second axis: creation and concept of Quranic readings.

The third axis: direction of Quranic readings in surat al-Fâtihah is the heart of the matter.

Conclusion: a summary of the above and the findings and recommendations.

An index of the most important sources and references, I will focus on the meaning books of Quran and his expression, and books of readings and solve their arguments and written interpretation and studies in this Topic.

Key Words: *Analysis-Prototyping by grammar- movements,- Quranic readings-Directed reading.*

Atıf: Abdalbaki Muhammed el-Berir Yusuf, "Kıraatlere Nahvî Bir Bakış: Fâtihah Sûresi Örneği", çev: Zahir Aslan, *KTÜİFD*, c. 3, sy. 2, Güz 2016, ss. 1169-193.

Giriş

Fâtiha'nın kelime anlamı "açılış"tır. Sûreye bu ismin verilme sebebi Kur'an'ın bu sûre ile başlamasıdır. Her rekâta okunduğu için de bu sûreye tekrarlanan anlamına gelen "Mesânî" adı da verilmiştir. Sûrenin başka isimleri de vardır.¹

Sûrenin fazileti ile ilgili olarak İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cebrail, Peygamber'in (s.a.s.) yanında otururken, Rasulullah'ın (başının) üzerinden kapı sesine benzer bir ses işitti. Bunun üzerine başını kaldırdı ve şöyle dedi: Bu şimdiye kadar asla açılmayıp sadece bugün açılan bir gök kapısıdır. Daha sonra o kapıdan bir melek indi. Cebrail, bu yeryüzüne (ancak şimdi) inen bir melektir. Bugüne kadar yere hiç inmemiştir dedi. Daha sonra Melek selam verdi ve Rasulullah'a (s.a.s.) şöyle dedi; Müjdeler olsun, sana senden önce hiç bir Peygambere verilmeyen iki nur verildi. Fâtihatü'l-Kitâb ve Bakara sûresinin son ayetleri. Bunlardan okuyacağın her harfe karşılık sana, o harf kadar sevap verilecektir.²

Fâtiha sûresinin önemi ve fazileti hususunda buna benzer birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetler bizleri Fâtiha sûresi özelinde Kur'an kıraatini nahiv açısından araştırma fikrine sevk etmiştir. Amacımız Fâtiha sûresinin önemli hususlarının birçok açıdan açığa kavuşmasıdır.

I- Araştırmanın Konusu:

Fâtiha sûresi özelinde Kur'an kıraati ile ilgili araştırmalara nahiv açısından bakıştır. Bu da sûre ile ilgili muhtelif nahiv konuları ele alınmak sûretiyle gerçekleştirilecektir.

II- Konunun Önemi:

Konunun ehemmiyeti Fâtiha sûresinin önemine ve Kur'an'daki diğer sûreler arasındaki konumundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu araştırma, Kur'an kıraatlerinin nahiv açısından incelenmesiyle bağlantılı olması sebebiyle de son derece önemlidir.

1 İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, tah. Sami b. Muhammed Sellâme, Dâru Taybe, II. Baskı, 1999, I/I.

2 Müslim, *Salâtu'l-Müsafirîn*, 43.

III- Hedefler:

- 1- Fâtiha sûresinin önemi ve üstün konumu.
- 2- Kur'an kıraatlerine nahiv açısından yoğunlaşmak.
- 3- Fâtiha sûresinin nahiv açısından özel olarak araştırılması.
- 4- Bu sûrenin özellikle nahiv açısından önemli hususlarını ortaya çıkarmak.
- 5- Sûre, bütün araştırmacılar için bahse değerdir ve sûreyi araştırmak yeni bakış açıları ortaya çıkaracaktır.
- 6- Bu sûre ile ilgili yapılan araştırma gelecek nesillerin önünü açacaktır. Onları araştırmaya sevk edecektir.

IV- Araştırmanın Metodu:

Bu çalışmada gerçekleri kaynağından hareketle ortaya çıkararak tahlile dayalı tümevarım metodunu takip edeceğiz.

V- Konuyla İlgili Yapılmış Araştırmalar:

Birçok araştırmacı ve uzman bu sûreyi farklı açılardan incelemiştir. Ancak bu çalışmaların çoğu Fâtiha sûresini nahiv açısından müstakil olarak ele almamıştır. Bu çalışmaların en önemlileri şunlardır:

1- "Kurtubî'nin (ö.671) *"el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an"* ve Ebu Hayyan'ın (ö.745) *"el-Bahru'l-Muhîr"* isimli tefsirlerinde Fâtiha sûresinden Nisâ sûresinin sonuna kadar Nahiv ve Tefsir arasındaki bağ" İfaf Muhammed el-Bestâvîsî, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ayn Şems Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı, 1996.

2- "Fâtiha, Bakara, Âl-i İmran ve Nisâ sûrelerinde İrab Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi", Hudeyl Muhammed Atiyye, Yüksek Lisans Tezi, Tefsir ve Ulumu'l-Kur'an, 2009.

3- Kıraat ve Tefsir İlişkisi: Teori ve Pratik, Dr. Ahmed Sa'd el-Hatib.

1- Fâtiha Sûresi:

Fâtiha sûresi Kur'an'ın en önemli sûrelerindedir. Sûrenin fazileti ile ilgili birçok hadis rivayet edilmiş ve ilim adamları da faziletine dair çalışmalar yapmıştır. Bizler öncelikle sûrenin Kur'an'daki önemine bina-

en sûre ile ilgili bazı faydalı bilgileri zikretmeye çalışacağız. Fâtiha sûresi Kur'an'ın ilk sûresidir. İslam inancına göre namazın rukunlarından olduğu için Fâtiha sûresi okunmadan namaz olmayacağı kabul edilir.³ Fâtiha sûresine “Ümmü'l-Kitab”, “Ümmü'l-Kur'an” ve “kitabın açılışı” anlamında “Fâtihatü'l-Kitab” da denilmektedir.⁴ Namazdaki kıraat bu sûre ile başlamaktadır. Kur'an sûrelerinin ilki olan Fâtiha sûresi, Müddessir sûresinden sonra Mekke'de indirilmiştir. Bu sûre Mesânî sûreler kategorisine girer ve yedi ayet olduğu hususunda fikir birliği vardır. Ancak bismelenin Fâtiha'nın başında müstakil ayet mi veya bir ayetin parçası olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Kûfeli kıraat âlimlerinin (kurrâ) çoğunluğu ve bazı sahâbe ve tabiîn (r.anhum)'e göre müstakil bir ayettir. Medineli kıraat âlimleri ve fıkıhçılara göre ayet olarak kabul edilmemektedir.

Sûreye Fâtiha denmesinin sebebi, Kur'an'ın kendisi ile başlamasıdır. Fâtiha sûresi ihtiva ettiği ayetler ile Kur'an'ın bütün anlam ve amacını kapsamaktadır. Kur'an'ın önsözü ve tamamını ifade eder mahiyettedir. İtikat, ibadet, Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe imandan, Allah'ın (c.c.) sıfatlarından bahsetmekte, ibadeti, duayı ve doğru yola hidayet talebinin yalnızca Allah'a yapılacağını bildirmektedir. Müslümanlar, Fâtiha sûresinin kendileri ile yaratıcılarının ilişkisinin nasıl olacağını öğrettiğine inanırlar.

Sûrenin baş kısmı Allah'ı övmektir ve şu şekilde başlar: “Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.” Sonu da hidayet talebidir. Şu şekilde ifade edilir: “Bizi en doğru yola ulaştır. O yol (sıratı mustakim) ki; kendilerine nimet verdiklerinin yoludur. Kendilerine öfke duyulanların ve delâlette kalmışların (Allah'a ulaşmayı dilemeyenlerin) yolu değil.”

Sûrenin Ana Konuları

Sûrenin konularının ana eksenini şöyle açıklayabiliriz: Dinin temel ilkeleri ve pratikleri, itikat, ibadet, hüküm koymak, ahirete inanmak, Allah'ın güzel sıfatlarına inanmak. İbadet, yardım talebi ve duayı Allah'a has kılma, hak din ve doğru yolu talep etme hususunda tevazu ile ona yönelme, salihlerin yolunu takip etmek, Allah'ın gazabına dûçar olanlarla delâ-

3 Namazda Fatiha sûresini okumak Hanefi mezhebine göre vacip, diğer üç mezhebe göre ise farzdır. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve nihâyetü'l-Muktesid*, (Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 2007) s. 153-155. (çev.)

4 Buhârî, Tefsir, 1, Fezâilu'l-Kur'an, 9; Tirmizi, Fezâilu'l-Kur'an, 1.

lette olanların yolundan sakınmaktan bahseder. Aynı zamanda geçmiş ümmetlerden haberdar olma, iyilerin ve kötülerin konumlarına muttali olma ve Allah'ın (c.c.) emri ve yasağına dayalı kulluğa devam etme hususları da ele alınmaktadır.

Sûrenin Nüzul Sebebi

Ebu Meysere'nin (ö.683) rivayet ettiğine göre Rasulullah evinden dışarı çıktığında "Ya Muhammed" diye seslenen birini işitti. Sesi işitince korka korka yürüdü. Bunun üzerine Varaka b. Nevfel ona: Sesi işittiğinde sana ne dediğini işitinceye kadar yerinde dur, dedi. Rasulullah (s.a.s.) dışarı çıktığında "Ya Muhammed" diye aynı sesi işitti ve emret, emrine hazırım, dedi. Seslenen dedi ki: Allah'tan başka hiç bir ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna şahitlik ederim, de. Daha Sonra aynı ses ona Fâtiha sûresini sonuna kadar okudu.⁵

Sûrenin Fazileti

Yukarıda da zikrettiğimiz hadisi şerifte geçtiği üzere İbn Abbas şöyle demiştir: Cebrail, Peygamber'in (s.a.s.) yanında otururken, Rasulullah'ın (başının) üzerinden kapı sesine benzer bir ses işitti, ardından başını kaldırdı ve şöyle dedi: Bu şimdiye kadar asla açılmayıp sadece bugün açılan bir gök kapısıdır. Daha sonra o kapıdan bir melek indi. Cebrail, bu yeryüzüne (ancak şimdi) inen bir melektir. Bugüne kadar yere hiç inmemiştir dedi. Daha sonra Melek selam verdi ve Rasulullah'a (s.a.s.) şöyle dedi; Müjdeler olsun, sana senden önce hiç bir Peygambere verilmeyen iki nur verildi. Fâtiha-ı Kitâb ve Bakara sûresinin son ayetleri. Bunlardan okuyacağı her harfe karşılık sana, o harfin içerdği sevap verilecektir.⁶

Aynı şekilde Fâtiha sûresinin fazileti hakkında Rasulullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da ve Kur'an'da (Fâtiha sûresinin) benzeri indirilmemiştir. O yedi ayet olup devamlı tekrar edilen ve bana verilen Kur'an'dan bir parçadır.⁷

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle rivayet etmiştir: Biz bir yolculukta bulunuyorduk. Bir yerde konakladığımız sırada bir kız geldi ve şöyle dedi: Kabilenin büyüğü (bir akrep tarafından) sokulmuştur ve erkeklerimiz de ya-

5 Vâhidi, *Esbâbu'n-nuzûl*, (Beirut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1991) s. 22.

6 Müslim, *Salâtu'l-Müsafirîn*, 43.

7 Tirmizi, *Fezâilu'l Kur'an*, 1.

nımızda yoktur. Sizlerden biri onu tedavi edebilir mi? Bu işi yapabildiğini bilmediğimiz adamın biri kalktı, onunla gitti, tedavi etti (rukye) ve adam iyileşti. Karşılık olarak da bu adama otuz koyun verilmesini emretti, bizlere de süt içirdi. Döndükten sonra ona sen böyle güzel tedavi eder miydin? Ya da rukye yapar mıydın? diye sorduk. O da, hayır yapmazdım. Ben ona “ümmü'l-kitab'ı” (Fâtiha) okumaktan başka bir rukye yapmadım, dedi. Biz de kendi kendimize gelinceye veya Peygamber'e olan biteni sorunca-ya kadar (adama) hiçbir şey söylemeyin, dedik. Medine'ye geldiğimizde durumu Peygamber'e (s.a.s.) zikrettik. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: Fâtiha sûresinin bu kadar etkili bir dua olduğunu ona öğreten nedir? Daha sonra da yörenin halkına: Şimdi sürüyü paylaştırın ve bana da bir pay ayırın, buyurdu.⁸ Fâtiha sûresi yirmi beş kelime ve yüz on üç harften oluşmaktadır.

2- Kur'an Kıraatlerine Bakış: Doğuşu ve İçeriği

Kıraat İlminin Doğuşu

Bu ilim ilk dönemlerde sahâbe, tabiîn ve kıraat âlimlerinden rivayet edilen muayyen bir kıraati veya birkaç kıraat çeşidini kapsamayan ayrı ayrı mülâhazalar (notlar) biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu mülâhazalar (bir yandan) ihtiyaç durumunda bir yandan da kıraat tercihlerinin gerektirdiği şekilde ortaya çıkmaktaydı. Genelde de kıraatin lafzını Kur'an-ı Kerim'de bir benzerine hamletmek şeklindeydi. Daha sonra disiplin halini almaya başlayan kıraat, gerekçelendirilmeye ve yorumlanmaya başlamıştır.⁹

İbn Abbas'tan rivayet edildiği üzere o, Bakara 2/259'da “وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا” geçen “نُنشِرُهَا” kelimesini “نُنشِرُهَا” şeklinde okumaktadır. Bu şekilde okumasına da delil olarak Abese 80/22 “نَمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ” ayetini gösterir. Bu şekilde İbn Abbas, birinci ayette geçen kelimeye “diriltiriz” anlamı vermektedir. “نُنشِرُهَا” ve “نُنشِرُهَا” kelimeleri de mütevatir kıraattir.

Benzer şekilde İbn Abbas'ın “**Nihayet peygamberler ümitlerini kesip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.**”¹⁰ ayetini de şu şekilde tefsir ettiği rivayet edil-

8 Buhârî, Fezâilü'l Kur'an, 9; Tıp, 34; Müslim, Selam, 66.

9 Abdulfettah İsmail eş-Şelebî, *Ebû Ali el-Fârisî*, (Cidde: Dâru'l Matbuati'l-Hedîsiyye, III. Baskı) s. 153.

10 Yûsuf, 12/110.

miştir: Peygamberler vaat ettikleri yardım/zafer hususunda yalanlandıklarını düşündüler -insan oldukları için de- zaaf gösterdiler; ümitsizliğe düştüler ve kendilerine yapılan vaadin tutulmadığı kanaatine vardılar. Hatta peygamber ve ona iman edenler Allah'ın yardımı ne zaman tecelli edecek diye sordular. Allah da bunun üzerine "Allah'ın yardımı yakındır" (Bakara, 2/214) ayetini indirdi ve böylece peygambere yardım etti.¹¹

Ancak Hz. Aişe'nin (r.anha) ayetin bu şekildeki yorumunu doğru bulmadığı rivayet edilmiştir.

İbn Ebu Müleyke'nin Urve kanalıyla naklettiğine göre de Hz. Aişe, İbn Abbas'ın bu şekildeki yorumuna katılmadığını ifade etmiş ve şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Peygamber, Allah ve Rasulünün vaat ettiği bir şeyin ölmeden önce gerçekleşeceğini kesin olarak bilir. Ancak peygamberler musibete uğramaya/sınanmaya alıştıkları için yanlarında bulunan müminlerin onları yalanladığını düşünmüşlerdir. Bu yoruma göre Hz. Aişe ayette geçen "كذبو" kelimesini tef'il babından şeddeli olarak okumaktadır.¹² Ancak şunu ifade etmemiz gerekir ki; "كذبو" kelimesini şeddeli ve şeddesiz okumak da mütevatir kıraattir.

Yine Hz. Aişe'den (r.anha) nakledildiğine göre o, Maide sûresi 5/112 ayette geçen "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ..." ve "Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?" anlamına gelen bölümü "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" şeklinde okuyarak Havarilerin Allah'a böyle bir şey sorulamayacağını bildiğini ifade etmektedir. Ona göre Havariler Hz. İsa'ya, "هل تستطيع أنت ربك", "Sen Rabbinden (istemeye) güç yetirir misin?", "هل تستطيع أن تدعوه", "Ondan talep/teşvik etmeye güç yetirir misin?" demişlerdir.¹³

Ayetin "يستطيع" ve "تستطيع" şeklinde okunması mütevatir kıraattir. Ebu Amr (ö. 154/771) Kasas sûresi 28/23 "لَا تَسْقِي حَتَّى يُصَدِرَ الرِّعَاءَ" ayetinde geçen "يُصَدِرَ" fiilini lâzım (geçişsiz) fiil kabul ederek "ي" harfini fetha, "د" harfini de zamme harekesi ile okumaktadır. Delil olarak da şöyle bir yorumda bulunmaktadır: Burada verilmek istenen anlam, "çobanlar sudan ayrılmaya kadar" şeklindedir. Eğer fiil "يُصَدِرَ" şeklinde olsaydı "ماشيتهم" şeklinde bir meful zikredilmesi gerekirdi. Zikredilmediğine göre buradaki fiilin lâzım

11 Taberi, *Cami'u'l-beyan an tevili âyi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dârul, Fikr) XIII/86-87.

12 Taberi, XI/219. (tah. Ahmed Şakir)

13 İbn Zencele, *Hucetü'l-kırâat*, s. 543.

olduğu anlaşılmaktadır. Anlamı da “sudan ayrılmak” şeklindedir.¹⁴ Her iki kıraat de mütevatirdir. İkinci bölümde bu iki kıraat ve diğer kıraatlerle ilgili daha detaylı inceleme yapılacak ve konu daha derinlemesine ele alınacaktır.

Kıraatin tevcihi ve ihticâcı ile ilgili olarak sözlüklerde, usul, Ulûmu'l-Kur'an, Tefsir ve Meâni'l-Kur'an eserlerinde yeterli miktarda bilgi vardır. Dilbilimciler bu çalışmalarla kendi görüşlerini desteklemekte veya dil açısından diğer görüşe tercih ettikleri hususların gerekçesini bulabilmektedir. Fakihler hüküm inşa ederken bunlara dayanmakta, tefsirciler de ayetin içerdiği anlamları ifade etmek için bu çalışmalardan istifade etmektedir.

Sibeveyhi'nin (ö. 180) *el-Kitab* adlı eserinde de kıraatler ile çokça istişhâd¹⁵ edilmektedir. Bu istişhad üsulünü hocası Halîl'in (ö. 175) usulü saymak mümkündür. Çünkü Sibeveyhi, hocasından çok nakilde bulunmuş ve ondan etkilenmiştir. Ondan öncekilerin kitapları da bize ulaşmış olsaydı durumun benzer olduğunu görürdük. Ancak bize onlardan bir bilgi ulaşmamış olsa bile çok büyük bir ihtimalle yazılan risaleler kıraati delil olarak getirmekle ilgilidir.¹⁶

Kıraat ilmi ile açıklama ve yorumlama bakımından ilgilenen ilk âlimlerden biri İbn Cerir et-Taberî'dir (ö. 310). Bu minvaldeki çalışmalarını *Camîu'l-Beyân* tefsiri içerisinde yapmıştır. Eserde muhtelif kıraatlerden vecihleri zikretmeye, her birinin dilden delilini açıklamaya ve şiir veya nesirden deliller getirmek suretiyle istişhâdde bulunmaya özen göstermiştir. Ancak Taberî bunu yaparken, iki sahih kıraati açıklayıp daha sonra birini diğerine tercih etme gibi sahih olan bazı kıraat vecihlerine itiraz veya reddin yolunu da açmıştır.

Taberî'den sonra kıraat ilimleriyle ilgilenen bir diğer âlim Mücâhid'dir (ö. 324). Mücahid, ilim merkezlerinin en meşhur kurrâlarından yedi kıraat tercih eder ve bunları *es-Sab'a fi'l-Kıraat* adlı eserinde nak-

14 Said el-Afganî, *Mukaddimetu Hucceti'l-kirâat li ibn Zencele*, s. 20-21.

15 Sözlükte “şahit getirmek, şahit göstermek” mânasına gelen istişhâd lugat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılır. İsmail Durmuş, *DİA*, XXIII/396. (çev.)

16 Bkz. İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kirâat*, tah. Ali en-Necdi vd., (Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994) I/35.

leder. Şâz kıraatlerle ilgili başka eseri olduğu da zikredilir. İlim adamları Mücahid'in kıraati yedi kısma ayırmasına karşı nerede dururlarsa dursunlar, bu çalışma kıraatlerin tevcihi ve delillendirilmesi açısından müstakil araştırmalara ön ayak olmuştur. Bu çalışmalar Mücahid'in kitaplarında geçen rivayetler ekseninde yapılmıştır. Örnek olarak İbn Hala-veyh'in (ö. 370) *"el-Hucce fi'l-Kirââtî's-Seb'a"*, Farisî'nin (ö. 377) *"el-Hucce fi ileli'l-kirââtî's-seb'a"*, İbn Cinnî'nin (ö. 392) *"el-Muhteseb"* ve Mekkî b. Ebi Talib'in (ö. 437) *"el-Keşf"* adlı çalışmaları gibi bu alanda yazılan eserler, bu ilmi kısa kısa notlar veya dağınık çalışmalardan, müstakil ve doyurucu çalışmalar mertebesine yükseltmiştir. Bu şekilde kıraat bir ilim dalı olarak gelişmiş, öğretileri anlaşılır hale gelmiş ve esasları yerleşmiştir.¹⁷

Sözlük ve Terim Anlamı Olarak Kıraatlerin Tevcihi ve İhticacı

Kıraatlerin tevcihi konusunda araştırma yapanlar, bu ilim dalında yaygın olarak kullanılan birbirleriyle uzlaştırılabilir farklı isimlendirme ve ifadedelerle karşılaşır. Bunlar "Huccetu'l-Kıraat", "Vucûhu'l-Kıraat", "Me'ânî'l-Kıraat", "Î'râbu'l-Kıraat" ve "İlelu'l-Kıraat" ifadeleridir. Bütün bu kavramlar dil araştırmaları alanında daha kapsamlı ve yaygın olan "ihticâc" kavramı altında toplanmışlardır. O halde, "ihticâc" ve "tevcih" kelimelerinin sözlük ve terim anlamı nedir?

Sözlükte İhticac: "الحجج" kelimesinin ifti'al babındaki kullanımudur. Anlamı kast etmek demektir. Huccet ise delil anlamına gelir. Bir anlaşmazlıkta haklı çıkmak veya müddeinin iddiasının doğru olduğunu gösteren delildir. Çoğulu "hucec" ve "hicac" şeklinde gelir. Ezheri'ye göre, Huccet kelimesinin kullanılma sebebi, kast edilen şey olması sebebiyledir. Çünkü bu durumda kişi talep ettiği şeyi kast eder. Bu kelime, İfti'al babında kullanıldığı zaman da, bir şeyi delil olarak benimsemek anlamına gelmektedir.¹⁸ Buna göre "ihticâc" delile değinmek ve daha sonra onu açıklamak ve izah etmektir.

İstalahta İhticac: Kıraat ilmi ile ilgilenen ilim adamlarının eserlerinde efradını cami ağyarını mani bir tanım yaptığı söylenemez. Genel kabule göre ilim adamları bu tarifi yapmanın yerine kitaplarına ihticâc konusunu ve hedefini net olarak ortaya çıkaran isimlerle ifade etmişlerdir. Bu hususta Mekkî b. Ebi Talib'in (437) *"el-Keşf an vucûhi'l-kıraati's-seb'i"*

17 Ahmet Sa'd Muhammed, *et-Tevcîhu'l-Belağî li'l-kıraati'l-Kur'aniyye*, s. 24-25.

18 İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, "h-c-c-" maddesi, II/226.

ve ileliha” İbn Cinnî'nin (392) “el-Muhteseb fi Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l-Kıraat ve'l-Îzâhi anhá” eserlerinin başlıkları bizlere diğer araştırma alanlarından ayrılan bir tarife ulaşmak için yardımcı olacaktır. Bu manada bilinen en ideal tarif ise şöyledir: İhticac ilmi, kıraatin vecihlerini, illetlerini ve delillerini inceleyen ve açıklayan bir bilim dalıdır.¹⁹

İhticac kelimesinin kullanımı da buradan gelmektedir. İlim adamları delillerini açıklamak için bu kelimeyi kullanmışlardır. Bu metodu kullanmaya sevk eden diğer etkenler de, bu şekilde kıraat ile meşgul olan kişinin bir kıraat vechini tercih etmesinin nedeninin ve şüphe duyanlar için sahih olan kıraatlerin sıhhatinin gerekçeleri ile açıklanmasıdır. Bu metod, Kur'an'ın ifade ettiği zengin anlamların anlaşılmasına ve kıraat farklılıklarından doğan çeşitli anlam farklılaşmasına da yardımcı olmuştur.

Tevcih Kelimesinin Sözlük Anlamı: “Vech” kökünden türetilen “veccehe” fiilinin masdarıdır. Arapçada “vechu'l-kelam” ifadesi kullanılır. Bunun anlamı: Söz ile kast edilen şey demektir. Araplar “taşı uygun olan şekilde koy” anlamında “veccihil hacara vichete ma lehu” deyimini kullanırlar. İş yapılması gereken şekilde yapmayan için de “kisau muvecceh” deyimini “ikiyüzlü” anlamında kullanılır.²⁰

Tevcih Kelimesinin İstılah Anlamı: Terim olarak “tevcih” kelimesinden kast edilen nedir? Geçmişte zikredilenleri göz önüne aldığımız zaman, burada kıraatin vecihleri/çeşitliliği ele alınmaktadır. Kıraatten ne amaçlandığına ve Kur'an okuyuşunun değişmesine yol açan muhtemel yönlere değinilmektedir. İleride de açıklanacağı üzere bu vecihlerin nakli veya aklî olması bir şey değiştirmemektedir. Kavramın bu şekilde kullanılması, geçmiş kullanımlarından büyük oranda farklılaşmamaktadır. Ancak bazı son dönem ilim adamlarımız “ihticâc” kelimesi yerine onu (tevcih terimini) kullanmayı tercih etmişlerdir.

Kanaatimizce onları buna sevk eden saik (aklımıza ilk gelen şey olarak), dil konularında yaygın oluşu ve dil alanı ile ilgili birçok kaynakla bağlantılı olmasıdır. Bu sebeple kıraat ilminde “tevcih” terimini kullanarak kıraat ilmini dil alanında kullanılan terimden ayırmak cihetine gitmişlerdir. Hatta sadece kıraat farkından dolayı anlamda meydana gelen farklılıklarla ilgili konularda özel bir terim olarak kullanmışlardır.

19 Ahmet Sa'd Muhammed, *et-Tevcîhu'l-Belağî li'l-kıraati'l-Kur'aniyye*, s.23.

20 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “v-c-h” maddesi, XII/555.

Zerkeşî, (ö. 794) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an* adlı eserinde Kur'an ilimlerinin yirmi üçüncü kısmını "Kıraatin vecihlerini öğrenme ve kur-râların benimsediği kıraat türleri" konusuna ayırmıştır. Zerkeşî eserinde kıraat dalını çok önemli bir alan olarak görmekte ve Kur'an'ı anlamının yolunun da buradan geçtiğini ifade etmektedir. İlim adamları da bu alana son derece önem vermiş ve bu alana özel eserler kaleme almışlardır. Kevâşî'nin (ö. 680) dediği gibi bu ilmin faydası, illet veya tercih sebebi olarak delalet ettiği hususu beyan etmesidir.²¹

Tevcih ve İhtiyar İlişkisi

Kur'an kıraati ile ilgili yapılan çalışmalarda "ihticâc" ve "tevcih" teriminin yanı sıra "ihtiyar" terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu terimin "ihticâc" ve "tevcih" terimlerinden bağımsız özel bir anlamı vardır. Ancak bazı ilim adamlarının bu terimi veya ifadeyi kıraat vecihlerini değerlendirirken kullanmaları, bizleri ilim adamlarının ne demek istediğini anlamak için bu terimi anlama gerekliliğine sevk etmektedir. Hatta bu kullanım arasındaki farkı ifade etmek zorunluluk olarak gözükmektedir. Öncelikle şunu söylememiz gerekir ki ilim adamları kıraat çeşitlerini belirtip delillerini zikrettikten sonra bu terimi kullanmakta ve akabinde de "bana göre en doğru kıraat şudur" anlamında "ihtiyar" terimini kullanmaktadır. Mekki b. Ebi Talib, İbn Halaveyh ve ondan daha önceleri Taberî ve başka ilim adamları bu yolu takip etmiştir. İhtiyar teriminin bu minvalde kullanımı bu lafızdan "tercih edilen görüş", "kıraat vecihleri arasında kabul önceliği olan vecih" anlamlarının kast edildiğini gösterir. Onlar bu şekilde, sahih olan bir kıraati bir diğer sahih kıraate tercih etmekte ve mütevatir kıraatler arasında mana ve delalet açısından tercih yapılmasının caiz olduğunu ifade etmektedir. Ancak kıraat alanında uzman olan ilim adamları bunu reddetmektedir. İlim adamları, "ihtiyar" kelimesinden anlaşılan bu anlamı ve kullanımı düzeltmek için, kıraat ilmi ile iştigal edenlerin ıstılahlarında kullandığı ve ihtiyar kelimesini duyarken akla ilk gelen anlamı vermemişlerdir. Bilakis âlimler bu terime belirledikleri özel bir anlam vermişlerdir. Terimin lügat anlamını verdikten sonra bunu açıklayacağız.

İhtiyar teriminin sözlük anlamı: Tercih, seçerek almak ve bir şeyi diğerinden daha iyi kabul ederek seçmek anlamlarına gelir. Tef'îl babından kullanıldığı zaman da aynı anlama gelir. Araplar "onu iki şeyden birini

21 Zerkeşî, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an*, I/419.

seçme hususunda serbest bıraktım” anlamında “hayyertuhu beyne’s-şeyeyni” ifadesini kullanırlar.²²

Dr. Fadl Abbas, Tahir el-Cezairi’den (ö. 1338) naklen “ihtiyar” kelimesinin ıstılah anlamını şöyle ifade eder: Kıraat alanında uzman ilim adamının rivayet edilen kıraatlere dayanarak, kendine göre en doğru olanı tercih etmesi ve bu minval üzere bir tarik oluşturmastır.²³

Kurtubî (ö.671) de tefsirinde, meşhur kıraatlerin, kurrâların tercihleri (ihtiyar) olduğunu ifade eder. Ona göre kıraat âlimlerinin her biri rivayet edilen kıraat türlerinden birini seçmiş ve kendisine göre en güzel ve öncelikli olanı belirlemiştir. Devamında da seçtiği bu rivayeti tarik olarak rivayet etmiş, okutmuş, o kıraatle anılır olmuş ve nihayetinde bu kıraat ona nispet edilmiştir. Örnek olarak Nafi’in harfi/kıraati ve İbn Kesir’in harfi/kıraati denmiştir.²⁴

Kıraat âlimlerinin önde gelenleri, bu ilmi aldıkları hocalarının görüşleri arasında seçici davranmışlardır. Örneğin Şeybe, Ebu Amr’ın kıraatinden ve tercih ettiği vecihten söz ederek, daha sonra bunun ona isnat edildiğini ifade eder ve dikkate değer bulur. Aynı zamanda Kisâî, Yahya b. Süleyman ve Ebu Hatim es-Sicistânî’nin de kendi tercihleri olduğundan bahsedilmektedir.²⁵

İbn Halaveyh de *el-Hucce* adlı eserinde şöyle der: Beş büyük şehirden (Mekke, Medine, Şam, Basra, Kûfe) sahih nakil, güçlü hafıza, rivayeti ve telaffuzu doğru nakletmeleri hususunda güvenilir olan yedi kıraat âlimlerine baktığımız zaman, her birinin kendi kıraatinde dil açısından karşı çıkılmayacak bir yol, kıyasta ise men edilemeyecek bir biçim izlediğini görürüz. Böylece rivayetlerin gereğine uygun olan tercihe herhangi bir tesiri olmadan lafız ile ifade, nakil ve rivayet esaslarına uygun hale gelmiştir.²⁶

Yukarıda zikredilenleri göz önüne aldığımız zaman kıraatler ara-

22 İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, IV/ 266.

23 Fadl Hasan Abbas, *İtkanu’l-Burhan*, 2/181-182.

24 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî el-Kurtubî, *Tefsiru’l-Kurtûbî*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414) I/50.

25 İbn Ceziri, *Ğayetu’n-Nihaye fi tabakâti’l-Kurra*, I/38, 292.

26 Hasan b. Ahmed İbn Halaveyh, *el-Hucce fi’l-Kıraati’s-Seb’a*, tah. Ahmed Ferid el-Mezîdi, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999) s. 18-19.

sında tercihte (ihtiyar) bulunmanın bazı kurallara bağlı olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Özellikle Tahir el-Cezairi'nin tanımına göre, tercihte bulunmanın ancak aşağıda zikredeceğimiz iki şartla caiz olduğunu çıkarabiliriz:

1- Tercihte bulunan kişinin bu işe ehil olması.

2- Rivayet edilen ve nakli sabit kıraatler arasından tercihte bulunması.

Dolayısıyla Kur'an kıraatinde "ihtiyar" kavramının anlamı şudur: Tabiîn veya tebe-i tabiînden olan bir kurrânın, hocalarından öğrendiği ve kesintisiz bir senet ile Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşan rivayetler arasında içtihat etmek sûretiyle tercihte bulunmasıdır.

Kurrâ, yeni bir kıraat türü icat etmemeli ve tali unsurlarını da kendi kafasına göre telif etmemelidir. Kişi imamlardan gelen rivayetler arasında seçimde bulunmak için çalışmalıdır. Dolayısıyla tercih ancak imamların rivayetleri arasından olur. Hiç kimse tercih ettiğini söyleyerek kıraat âlimlerinin nakletmediği bir vecih ortaya koyamaz. Kıraat tarihinde de net olarak görüldüğü gibi, "ihtiyar/tercih" rivayete bağlı olan asıl şeydir.²⁷

Bütün bunları zikrettikten sonra 'ihtiyar' teriminin herhangi bir vecihin ortaya çıkarılması anlamında değil de, rivayet bağlamında kullanılmasının doğru olduğu anlaşılmaktadır. Ancak birinci kullanımın uygulamada kıraatlerle birlikte kullanılması doğru olmaz. Aksi takdirde metodolojik olarak kabul edilemez bir yanlışa götürür.

3. Kıraatlere Nahvî Bir Bakış: Fâtiha Sûresi Örneği

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ﴿١﴾

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ ﴿٢﴾ اَلرُّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ﴿٣﴾ مَا لِكَ یَوْمَ الدِّیْنِ ﴿٤﴾ اِیَّاكَ نَعْبُدُ وَاِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ ﴿٥﴾ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ غَیْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَیْهِمْ وَلَا الضَّالِّیْنَ ﴿٧﴾

Bu bölümde Fatiha suresinin nahiv açısından tahlili yapılacaktır. Âlimlerin icma ettiği üzere Fatiha'dan bir ayet sayılan besmele ile başlayacağız.²⁸

(بِسْمِ) harf-i ceri mahzûf bir fiile mütealliktir. Basralılara göre mah-

27 Halil İbrahim es-Samirani, "Mefhumu'l-İhtiyar fi'l-Kıraati'l-Kur'aniyye", *Anbar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Irak, IV. Sayı, Yıl: III, 2002, s.11.

28 Kurtubî, *Tefsiru'l-Kurtûbî*, s. 4.

zuf olan (masdar) mübtedadır. Car ve mecrur ise haberidir. Bu durumda takdiri şöyledir:

“ب” harf-i cerri, “كائن” ism-i failine mütealliktir. Kûfelilere göre, harf-i cerrin müteallik olduğu mahzuf öge “ابتدأت” veya “أبدأ” fiilidir. Harf-i cer ve onla mecrur olan isim, bu fiil ile mahallen mensubtur. “بسم” kelimesi yazılırken normalde “ب” ile “س” harfi arasında olması gereken elif harfi sık kullanımdan dolayı hazfedilmektedir. Ancak “باسم الله” ve “باسم ريك” şeklindeki kullanımlar için elif harfi yazılmalıdır. Bazı ilim adamları da elif harfinin hazfedilmesinin sebebini, “اسم” kelimesinin bir başka kullanımı olan “سم” kelimesi olarak görürler.

İlim adamları “اسم” kelimesinin yine isim olan “الله” lafzına nasıl izafe edilebilmiştir şeklindeki bir soruya üç ayrı cevap verirler. Birincisi: “الاسم” kelimesi burada, “التسمية” (isim vermek) anlamındadır. Bu da isimden başka bir şeydir. Çünkü isim, kendisi ile adlandırılanın ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak “التسمية” sadece ismin telaffuzudur. İkincisi: Arada hazfedilmiş başka bir muzaf vardır ve takdiri de “باسم مسمى الله” şeklindedir. Üçüncüsü: “اسم” kelimesi burada zaittir. Nitekim “الى الحول ثم اسم اسلام عليكما” ve “داع يناديه باسم المياء” ve “داع يناديه باسم المياء” şiirlerinde de “اسم” kelimesi zait olarak kullanılmıştır.²⁹

Lafzetullah, “الله” lafzının aslı, “الإلاه” tır. Hemzenin harekesi ta’rif la-mının üzerine nakledilip daha sonra sakın olan “ن” harfi diğer “ن” harfi-ne idğam ile bağlanmıştır. Lafzetullahta bulunan “ن” harfinin öncesindeki harfin harekesi esre olursa ince, aksi takdirde de kalın okunur. Bazı ilim adamları her durumda bu harfi ince okur. “ن” harfinin bu şekilde kalın okunması lafzetullaha özel bir durumdur. (باسم الله) lafzetullahın harekesi mecrur olarak okunur.

(الرحمن الرحيم) kelimeleri lafzetullahın sıfatıdır. Her iki kelime de “رحمة” kökünden türetilmiştir. “الرحمن” mübalağa kalıbında bir kelimedir. “الرحيم” kelimesinde de mübalağa anlamı vardır. Ancak “رحمن” kelimesinin vezni olan “فعلان” kalıbında mübalağa anlamı daha fazladır. Bu kelimelerin mecrur (esreli) okunma sebebi de mevsuflarına tabi olmalarıdır. Sıfat olan bu iki kelimeyi cer eden amil, mevsufu (lafzetullah) cer eden amil ile aynıdır. Ahfeş’e³⁰ göre tevâbî’den³¹ olmaları hasebiyle manevi bir amille hareke-

29 Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi’r-Rahman*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1979), 1/4.

30 İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yan*, (Beyrut: Dâru Sadır, 1970) s. 547.

31 Uydukları kelimenin i’rabını alan kelimelere tevâbî’ (تواضع) denir. Bunlar: Sıfat, Te’kid,

lenmişlerdir. Bu iki kelime başlarına “أعنى” fiilini takdir ederek mensub, “هو” zamirini takdir ederek de ötreli okuyabiliriz.³² Dolayısıyla yukarıda naklettiğimiz bilgilere göre, sıfat olan “الرحمن الرحيم” kelimeleri mecrur, mef-tuh ve zammeli okunabilir.

Fâtiha Sûresi

(الحمد) kelimesi cumhura göre mübteda olarak merfudur. (الله) Müb-tedanın haberidir. “ج” harf-i ceri, hazfedilmiş olan “ثابت” veya “واجب” ism-i faillerine mütealliktir. Bazı ilim adamları “الحمد” kelimesini hazfedilmiş olan bir fiile meful kılarak mensub okumaktadırlar. Bu durumda takdiri şöyle olur: “أحمد الحمد”. Merfu okunduğu zaman daha kapsamlı bir anlam ifa-de etiği için bu şekilde okunması daha doğru olur. Bazı ilim adamları da, bu kelimeyi daha sonra gelen lafzetullahın başındaki “ج” harfi cerine tabi kılarak “المُعِيرَةُ وَرَغِيفٌ”³³ örneğinde yaptıkları gibi kesreli okurlar. Ancak ayet-i kerimede bunu uygulamak pek doğru kabul edilmez. Çünkü bu durumda murab olan bir kelime harf olduğu için mebni olan “ج” harfine tabi kılı-narak, irablılık vasfına hâle getirilmektedir. Bazı ilim adamları da, hamd kelimesindeki “د” harfini lafzetullahta bulunan “ج” ile beraber zammeli okurlar. Bu durumda “ج” harfini “د” harfine tabi kılmaktadırlar. Ancak bu da tercih edilen bir görüş değildir. Çünkü “ج” harf-i ceri kendisinden sonra gelen lafzetullaha bitişik, “الحمد” kelimesinden ise ayrıdır. Harf-i cerlerin okunmasında da böyle bir uygulama yoktur. Ancak “د” harfini, esreli oku-yan kişinin amacı dile ağır gelen ötrede göre daha hafif olan esreye ge-çişten sakınmaktır. Bu şekilde “الحمد” kelimesini kendisinden sonra gelen kelimededen ayrı kılmayarak, “ج” harf-i cerini kendisinden önceki kelimeye bitişik olarak değerlendirmiş olur.³⁴ Ferrâ da Meâni'l-Kur'an adlı eserinde bu görüşü desteklemektedir.³⁵ “رب” kelimesi, “رب - يرب” fiillerinin masdarıdır. Daha sonra “عدل” ve “خصم” kelimeleri gibi sıfat kılınmıştır. Burada kesreli

Bedel, Atf-ı Beyân ve Atf-ı Nesak'tır. İbn Hişâm en-Nahvî, *Ķatrü'n-nedâ*, (Beirut: Mek-tebetu'l-Asriyye, 2010) s. 315. (çev.)

32 Ebu'l-Beka Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberi, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rah-man*, c. 1 s. 5.

33 Bu örnekte “م” harfi, ötreli veya üstün okunması gerekirken, kendisinden sonra gelen ve harekesi esreli olan “ع” harfine tabi kabul edilerek esreli okunmuştur. (çev.)

34 Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rahman*, I/4.

35 Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, tah. Ahmed Yûsuf Necatî - Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmail Şelebî, (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif, I. Baskı, tsz.) I/1.

olarak harekelenmesi, lafzetullaha sıfat veya bedel olması sebebiyledir. Başına “أعنى” fiili getirilerek veya müneda kabul edilerek mensub da okunmaktadır. Başına “هو” zamiri takdir edilerek merfu da okunabilir.

(العالمين) Musahhah cemi'dir. Müfredi “عام” dir. Bu kelimenin müfredi yoktur. Çoğul anlamına gelen, lafzen müfred, anlam bakımından cemi isimdir. “عام” kelimesinin sadece akıllı varlıkları kapsadığını iddia edenlere göre bu kelimenin kökü “العلم” kelimesidir. Bu kelimenin bütün mahlûkatı kapsadığını iddia edenlere göre ise kökü “العلامة” kelimesidir.³⁶ Ukberî bunu kitabında yazmıştır.³⁷

(الرحمن الرحيم) bu iki kelime de “رب” kelimesinde zikrettiğimiz şekilde, mecrur, mensub ve merfu okunabilir. Ebû Hayyân konuyla ilgili şöyle bir ekleme yapmaktadır: “Bismelenin sonunda bulunan “الرحيم” kelimesinin Fâtiha'nın başındaki “الحمد” kelimesine vasledilerek okunması hususunda ihtilaf vardır. Bir kısım Kûfeli ilim adamı, “م” harfini sakın okuyup orada vakfetmiş ve daha sonra kat'i hemze ile “الحمد” kelimesini okumaya başlamıştır. Çoğunluk ise, “م” harfini esreli okuyarak sonra gelen kelimeye vasledilmesini söyler. Bazı Arapların, “الرحيم” kelimesinin sonundaki “م” harfini üstün okuyup, “الحمد” kelimesinin hemzesine vaslederek okuduğu nakledilmiştir. Bu durumda, “م” harfi sakın kabul edilip, hemze kat'i olarak değerlendirilmiş ve hemze hazfedilerek harekesi (esreli iken sakın kılınan) “م” harfine verilmiştir. Ancak hiçbir imamdan bu şekilde bir kıraat rivayet edilmemiştir.³⁸

(ملك يوم الدين) kelimesinin ortasında bulunan “ل” harfi esreli okunabilir ve öncesinde (med) elifi yoktur. “ملك” kelimesi bu şekliyle “Hükümranlığını imar eden/sürdüren” anlamında kullanılmıştır. Meliklerden bir melik şeklinde de kullanımı vardır. Ayrıca “فخذ” ve “كتف” kelimelerinde olduğu gibi tahfi için “ل” harfini sakın okuyanlar da vardır. Bu şekilde izafe edilmesiyle de marife olmaktadır. Son harekesinin esre olması, lafzetullaha sıfat veya bedel olması sebebiyledir. Bu durumda cümleden bir şey hazfedilmemiş olur. Bu kelime “م” harfinden sonra bir elif getirerek “ل” harfi esreli olarak da okunmaktadır. Bu durumda da kelime nekre olmaktadır. Çünkü şimdiki zaman veya gelecek zamanı işaret eden ism-i fail, izafe ile

36 Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rahman*, 1/4.

37 Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rahman*, 1/12.

38 Ebu Hayyan el-Endulusî, *el-Bahru'l-muhîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I. Baskı, tah. Adil Ahmed Abdülmevcud – Ali Muhammed Muavvaz, c. 1 s. 129.

marifelik vasfı kazanamaz. Dolayısıyla nekre olarak kabul ettiğimiz takdirde, son harekesinin esre olmasının tek sebebi bedel olmasıdır. Nekre nin marifeye sıfat olamayacağı kuralına binaen kelimeyi sıfat olarak kabul edemeyiz. Ayrıca aşağıda görüleceği gibi cümlede hazfedilmiş bir meful de bulunmaktadır: “ مالک امر يوم الدين ” veya “ مالک يوم الدين الامر ” kelimesi nin “ يوم ” kelimesine izafe edilmesi bu kelimenin zarf anlamını kaldırmıştır. Çünkü bu durumda bu kelimeye “ في ” harf-i cerrini takdir etmek mümkün değildir.³⁹ Aksi halde muzaf ile muzaf ileyh’in arasını ayırır. Başına “ أعتنى ” fiilini takdir ederek veya hal kabul ederek “ مالک ” kelimesinin son harekesi fethalı olarak da okunmaktadır. Hatta bazıları müneda olarak kabul etmektedir. Yine “ هو ” zamirini takdir ederek veya “ الرحمن الرحيم ” kelimelerine – bunları merfu okuyanlara göre- haber kabul ederek merfu okuyanlar da vardır. Son harekesi fethalı, esreli veya zammeli olarak “ مملک ” şeklinde de okunmaktadır. “ مملک يوم الدين ” şeklinde “ مملک ” kelimesi fiil mazi olarak okunup, “ يوم ” kelimesini meful bihi veya zarf kabul edenler de vardır.⁴⁰ “ الدين ” kelimesi “ مملک ” fiillerinin masdarıdır.⁴¹ Zemahşerî, “ مملک ”, “ مالک ” ve “ مملک ” şeklinde okunduğunu nakleder. Ebu Hanife, fiil olarak “ مملک ” şeklinde okuyup, “ يوم ” kelimesini de fetha ile harekelemiştir. Ebu Hureyre (ra) “ مالک ” şeklinde okumuştur. Onun dışında “ مملک ” şeklinde son harekesini fethalı okuyan da olmuştur.⁴²

(إيّاك): Çoğunluk hemzeyi esreli, “ ي ” harfini de şeddeli okur. Kural dışı olarak hemzeyi fethalı okuyan da vardır. Hemzeyi esreli okumakla beraber illet harfi olması hasebiyle art arda tekrarlanmasını ağır görerek “ ي ” harfini sakın okuyan da olmuştur. Nitekim Ferazdak’ın şiirinde böyle bir uygulama vardır:

43 تنظرت نصرا والسماكين أيهما * على من الغيث استهلت مواطره

Hatta “ أمّا ”, şeddeli hali ile ağır görüldüğü için “ م ” harfi “ ي ” harfine tebdil edilmek suretiyle “ أيهما ” şeklinde okunmuştur. “ إيّا ” Halil ve Sibeveyhi’ye göre zamirdir. Buna bitişen “ ك ” ise Sibeveyhi’ye göre hitap harfidir ve

39 Bu durumda zarf olması mümkün değildir. Abduh Racihî, *Tatbikun-Nahvi*, (Beirut: Dâru’n-Nahdati’l-‘arabiyye, 2004) s. 262. (çev.)

40 Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi’r-Rahman*, 1/5.

41 Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi’r-Rahman*, 1/5.

42 Zemahşerî, *Keşşaf*, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995) c. I/21.

43 Normalde “ أيهما ” şeklinde okunan kelime, iki “ ي ” harfinin art arda tekrarlanması ağır görüldüğü için “ أيهما ” şeklinde sakın okunmuştur. (çev.)

irabta yeri yoktur. İsim olarak da kabul edilemez. Çünkü bu durumda "إيا" zamiri buna izafe edilmesi gerekir ki, zamirler başka bir isme muzaf olmazlar. Dilbilimci Halil'e göre ise "ك" zamirdir ve "إيا" ona izafe edilmiştir. Çünkü ona göre "إيا", fiil/failden önce gelebilmesi ve harflerinin çokluğu sebebiyle normal isme benzemektedir. Araplar altmış yaşına gelen adam için "فاياه و ايا الشواب" deyimini kullanırlar.⁴⁴ Kûfeliler "إياك" kelimesinin isim olmasının pek doğru olmadığını ifade ederler. Çünkü bu kelimenin sonu, (fiil gibi) konuşanın mütekellim, muhataf ve gaib olmasına göre değişiklik göstermektedir. Nitekim farklı kullanımları şu şekildedir: "واياه و اياك اياي". Bazıları, "ك" harfinin isim olduğunu, "إيا"nın ise harf olduğunu ve "ك" ismine (okunması için) dayanak olarak zikredildiğini iddia eder ve "إياك" kelimesinin "نعبد" fiili ile mensub olduğunu söylerler. "إياك" muhatab, "الحمد لله" gaib ise kelimenin telaffuzunun "إياه" olmasının daha doğru olacağı şeklindeki soruya şöyle cevap verebiliriz: arapların muhataftan gaibe, gaipten muhataba geçmesi yaygın bir kullanımdır. Nitekim Kur'an'da da bu şekilde birçok kullanım mevcuttur.

(نستعين): Çoğunluk "ن" harfini fethalı okumuştur. Esreli okuyan da vardır. "العون" kökünden türetilmiştir. Aslı "نستفعل" vezni üzere "نستعون" dur. Esre harekesi "و" harfinin üzerinde ağır görüldüğü için "ع" harfine nakledilmiş ve daha sonra da kendisi sakin, öncesi esreli olan "و" harfi "ي" harfine dönüştürülmüştür.⁴⁵

(اهدنا): Emir lafzıdır. Emir kipi, Basra ekolüne göre sükûn üzere mebnidir. Kûfe'lilere göre ise murabdır. Fiilden⁴⁶ emir kipine dönüştürülürken hafzedilen "ي" harfi Basra ekolüne göre mebniliğin göstergesi olan sükûnun alametidir. Kûfe ekolüne göre de bu işlem cezm alametidir. "هدى" fiili normalde tek meful alır. Ancak bu ayette olduğu gibi bazen birden fazla meful alabilir. Bazen de bu fiil aşağıda zikredeceğimiz ayetlerde görüldüğü gibi "إلى" veya "ل" harfi-i cerleri ile birden fazla meful almaktadır.

“هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”⁴⁷, “...الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا...”⁴⁸

(السرط): Asıl ve doğru olan "س" harfi ile kullanılmasıdır. "سرط" fiili, yut-

44 Burada "إيا" zahir bir isim gibi, bir başka isme (الشواب) izafe edilmiştir. (çev.)

45 Ferrâ, Meâni'l-Kur'an, I/1.

46 هدى

47 En'am, 6/161.

48 A'raf, 7/43.

mak anlamına gelir. Yol anlamına da gelmektedir.⁴⁹ İnsanların yolda yürümesi yutulmuş nesnenin yemek borusunda hareket etmesine benzetilerek bu anlamda kullanılmıştır. "س" harfi ile telafuz eden gerçek anlamında aslına uygun olarak kullanmış olur. "صاد" harfi ile okunmasının sebebi, "صاد" harfinin itbak⁵⁰ sıfatında "ط" harfi ile ortak olmasından hareketle "س" harfinin "صاد" harfine dönüştürülmesidir. "س" harfi aynı zamanda "صاد" harfi ile safir⁵¹ ve hems⁵² sıfatında da ortaktır. "س" harfinin, "صاد" harfi ile ortak sıfatlara sahip olması, "ط" harfi ile itbak sıfatında birleşen "صاد" harfine dönüştürülmesini mümkün kılmıştır. "ز" harfi ile okuyanlar da vardır. Bunun sebebi "ز" harfinin "س" harfi ile safir sıfatında ortak olmasıdır. "ز" harfine dönüştürülerek okunması, "ط" harfi ile cehr⁵³ sıfatında ortak olmaları sebebiyle daha uygun olmaktadır. "صاد" harfini "ز" harfinin sesinin sağrışımı ile telaffuz eden (ışmam) cehr ve itbak arası bir sıfatı harfe uygulamış olur.

(المستقيم) Aslı "مستفعل" vezni üzere "مستقوم" dur. "نستعين" fiilinde olduğu gibi bu hale dönüştürülmüştür. "مستفعل" vezninde olan bu isim, "فعليل" anlamındadır.⁵⁴ Ayet "doğru yol" anlamına gelmektedir. Mu'cemu'l-Vasît adlı sözlükte "eğrilik bulunmayan paralel çizgi" anlamı verilmektedir.⁵⁵ Bu kelimeye sabit olan anlamını da verebiliriz. İkinci "السرائ" kelimesi de birincisinin bedelidir. İkisi de marifedir ve aynı anlamdadır.

49 Muhammed Ali Neccar vd., *Mu'cemu'l-Vasît*, (Kahire: Mektebetu's-Şuruk ed- Devliyye, 2004) "s-r-t" maddesi, s. 427.

50 Sözlükte, yapışmak, uyuşmak, ulaşmak anlamlarına gelir. İstilahta dil kökünün ve ortasının yukarı damağa yükselmesiyle birlikte, damağın dil ortası üzerine intibak etmesidir. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, (İstanbul: İFAV, 2002) s. 208. (çev.)

51 Sözlükte, ıslık ve kuş sesine denir. İstilahta ise, safir harfleri olan "س, ز" harflerini okurken, ıslık ve kuş sesine benzer kuvvetli ve keskin bir sesin çıkmasına denir. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 210. (çev.)

52 Sözlükte sesi gizli çıkarmaktır. İstilahta ise, mahreçlerden çıkmaları esnasında mahreçte aralık kalması ve mahreçe fazlaca dayanılmaması sebebiyle, harf telaffuz edilirken nefesin harf ile beraber akmasıdır. Cehr sıfatının zıttıdır. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 201. (çev.)

53 Sözlükte açıklamak, ortaya çıkarmak, söz sözlerken sesi yükseltmeye denir. İstilahta ise, bu sığata sahip olan harfleri harekeli olarak telaffuz ederken, nefes cereyanının hapsolmesine denir. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 202. (çev.)

54 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, s. 7.

55 Yazar, söz konusu ifade için kaynak olarak "*Mu'cemu'l-Vasît*" isimli sözlüğü göstermiştir. Ancak ilgili maddede ("k-v-m" md.) böyle bir açıklama yoktur. *Mu'cemu'l-Vasît*, (Kahire: Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, 2004) s. 767-768. (çev.)

(الذین): Mevsul isimdir. “أنعمت” sıla cümlesidir. Âid zamiri de⁵⁶ “عليهم” de geçen “هم” zamiridir. Burada “الذي” ism-i mevsulunun gelmesinin amacı, marifeye cümle ile sıfat getirmektir. Çünkü cümleler nekire ile açıklanır ve nekire de marifeye sıfat olamaz. “الذي” ism-i mevsulunun başında bulunan “elif” ve “lam” harfleri zait harflerdir. İsm-i mevsulu marife yapan şey ondan sonra gelen sıla cümlesidir. Nitekim “من” ve “ما”⁵⁷ ism-i mevsullerinde, “elif” ve “lam” harfleri olmamasına rağmen marifedir. Bu durum da ism-i mevsulu marife kılan şeyin kendinden sonra gelen sıla cümlesi olduğunu gösterir. “الذین” ism-i mevsulunun aslı, müfredi “الذي” olan “الذيون”dır. Ancak iki sakin harf bir arada toplanmaması için cemi alameti olan “ي” harfi hazfedilip sadece asıl olan “ي” harfi bırakılmıştır. “الذین” ism-i mevsulu mebni olduğu için her durumda “ي” ile okunur. Ancak bazı Araplar tesniyede ref halini “elif”, nasb ve cer halini de “ي” ile okudukları gibi ref halinde “و”, nasb ve cer halinde de “ي” ile okurlar. “الذي” ism-i mevsulu için de beş ayrı kullanım vardır. Birincisi yukarıda zikrettiğimiz şekli ile “lam” harfi fethalı olacak şekilde başında tarif elif lamı olmadan okunmasıdır. Bazıları kural dışı olarak elif lam ile okumuştur. İkincisi, sonda bulunan “ي” harfinin sükûnu ile okunmasıdır. Üçüncüsü, “ي” harfini hazfederek esreli “ذ” harfi ile (الذ) okunmasıdır. Dördüncüsü, “ي” harfinin hazfedilip “ذ” harfinin sakin olarak okunmasıdır. Beşincisi, “ي” harfini şeddeli okumaktır.⁵⁸

(غيرالمغضوب): Üç şekilde irab verilmiştir. Birincisi: “الذین” ism-i mevsulünden bedeldir. İkincisi: “عليهم” de geçen “هم” zamirinden bedeldir. Üçüncüsü: “الذین” ism-i mevsulüne sıfattır. “الذین” ism-i mevsulü marifedir. Bu durumda “غير” isminin izafe ile marife olamayacağı görüşünü ileri sürene göre “غير” ismi, “الذین” ism-i mevsulüne sıfat olamaz. Ancak bu görüşe karşı iki şekilde cevap verebiliriz. Birincisi: “غير” ismi, marife olan iki zıt isim arasında geçerse izafe ile marife olur. Örnek olarak Arapların şu kullanımını gösterebiliriz: “عجبت من الحركة غير السكون”. Burada da durum aynıdır. Çünkü kendilerine nimet verilenler ile öfkeye duçar olanlar farklıdır. İkincisi: “الذین” ism-i mevsulu nekreye de benzemektedir. Çünkü burada bu isim ile muayyen net olarak bilinen bir kavim kast edilmemektedir. “غيرالمغضوب ” ifadesi de izafet ile tahsis anlamı kazandığı için marife isme benzemektedir. Her iki cümlede de bir açıdan kapalılık diğer açıdan da bilinirliklik

56 Sıla cümlesinde ism-i mevsula âid olan, cümleyi ism-i mevsula bağlayan ve ism-i mevsulla aynı sığada gelen zamirdir. İbn Hişâm en-Nahvî, *Ḳatrü'n-nedâ*, s. 130. (çev.)

57 Müşterek İsm-i mevsuller. (çev.)

58 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, s. 8.

vardır. “غير” ismini fethalı okuyanlar da vardır. Bu durumda üç şekilde irab verilmektedir. Birincisi: “عليهم” de geçen “هم” zamirinden haldir. Bu durumda amil de “أنعمت” fiilidir. Çünkü “الذين” ism-i mevsulunun muzafun ileyh olması ve “الصراف” kelimesinin tek başına hale amil olamaması sebebiyle, ism-i mevsule hal olması mümkün değildir. Ancak zayıf bir görüşe göre, “غير” ism-i mevsule hal olarak fethalı okunur ve amil de izafeden hâsıl olan manadır. İkincisi: “الذين” İsm-i mevsulundan veya “عليهم”de geçen “هم” zamirinden istisna olarak fethalı okunur. Üçüncüsü: Başına “أعنى” fiili takdir edilerek fethalı okunur.⁵⁹

(المغضوب) "غضب عليه" fiilinden ism-i mefuldür. Lâzım (geçişsiz) fiildir. Naib-i fail de “عليهم”dir. İraba göre cümlenin anlamı şu şekilde ifade edilmektedir:

“غير الفريق المغضوب” Cer eden harf ile mecrur ettiği isim (عليهم) beraber fail makamında olduğu için “المغضوب” isminde zamir yoktur. Bu sebeple “المغضوب” kelimesi cem edilerek şöyle ifade edilmez: “الفريق المغضوبين عليهم”. Çünkü ism-i fail ve ism-i meful, kendisinden sonra gelen bir öğeye amil olursa salim olarak cem edilmez.

(ولا الضالين) "لا" Basra ekolüne göre zait harftir, pekiştirme için gelmiştir. Kûfe ekolüne göre ise “غير” anlamındadır. Delil olarak da şu kullanımı gösterirler:

“جئت بلا شيء”/Hiçbir şey olmadan geldim. Burada “لا” harfinin önüne cer harfi getirmek sûretiyle onu “غير” gibi kullanmışlardır. Basra ekolü ise bu örneğe şöyle bir cevap vermektedir: “جئت بلا شيء” örneğinde geçen “ولا”, “لا”, “ولا الضالين” kelimesinde geçen “لا”dan farklı olarak bir anlam katmak için gelmiştir. Zait değildir. Dolayısıyla bir anlam ifade eden bu gibi “لا”, “elif ve lam” takısı alabildiği gibi, bir amil de alabilir. Kelimenin okunma şekline gelince, çoğunluk bu kelimeyi “الضالِّين” şeklinde okurken, Eyyüb es-Sihtiyâni, fetha ile harekelenmiş hemze ile “الضالِّين” şeklinde okumaktadır. Nitekim “جان”, “دابة”, “صال” örneklerinde olduğu gibi ardından şeddeli harf gelen elif bulunan bütün kelimelerin bu şekilde okunması Araplar arasında yaygındır. Bunun sebebi de iki sakin harfin bir araya gelmesini engelleme adına, hareke alamayan elif harfinin yerine hareke almaya elverişli olan hemzeye dönüştürülmesidir.⁶⁰

59 Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rahman*, I/8.

60 El-Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rahman*, I/8.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim bizlere birçok ilim bahşetmekte, marifet hazinelerini gönlümüze akıtmakta ve düşünmeye davet etmesiyle aklımızı ihya etmektedir. Bütün bunların ötesinde Kur'an aynı zamanda bizleri en doğru yola götürmekte ve cennete girmemize vesile olmaktadır. Allah'ın (cc) lütfu ve başarılı kılmasıyla bu mütevazı araştırmayı tamamladım. Başarılı olduysam bu Allah'tandır. Herhangi bir hata da benden veya şeytandır. Allah'tan bu gayreti samimi kılmasını niyaz diyorum. Çalışmanın sonucunda şu neticelere ulaştım:

Nahiv ilmi, Arap dilinin üzerine inşa edildiği esas temeldir.

Tefsirci veya tefsir ilmine ilgi duyan ilim adamı, bütün yönleriyle Arap dilini bilmelidir. En öncelikli bilmesi gereken de Nahiv ilmidir.

Kıraat ilmi cezbedici bir alandır. Bütün araştırmacılar bu kıraat alanı ile ilgili/donanımlı olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'in irabı ile ilgili kitapları araştırmalarım sonucunda, bu işle ilgilenen dilcilerin farklı metot kullandığını gördüm. Ebu Hayyân gibi bazı ilim adamları derin ve geniş tahliller yaparken, Ukberî gibi ilim adamları da bu derece ayrıntıya gitmemiştir.

Öneriler

1- Tefsir ilmi ile ilgilenen ilim adamlarının Nahiv dersleri vermeleri faydalı olacaktır.

2- Başka alanlarda çalışan araştırmacıların kıraatlere nahiv açısının dışında başka bir açıdan bakarak çalışmalar yapması olumlu katkılar sunacaktır.

3- Özellikle ilahiyat fakülteleri olmak üzere üniversiteler ve fakültelerin, nahiv ilmini öğrencilere sevdirecek şekilde kolay bir tarzda öğretmeleri daha doğru olacaktır. Monoton ve durağanlıktan uzaklaşmak için, daha kolay şekilde uygulamaya yoğunlaşarak eğitim verilmesi verimi artıracaktır.

4- Kıraatin nahiv açısından değerlendirilmesi hususunda nitelikli bir örnek olan Fâtiha sûresinin incelenmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

Abbas, Fazl Hasan, *İtkânu'l-burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Ürdün: Dâru'n-nefâis, 2010)

Ali Neccar, Muhammed vd., *Mucemu'l-Vasît*, (Kâhire: Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, I. Baskı, 2004)

Durmuş, İsmail, *DİA*, XXIII, 396.

Ebû'l-Bekâ, Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, *İmlâu Ma Menne bihi'r-Rahmân*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz.)

Ebû'l-Bekâ, Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, *et-Tibyân fi i'rabi'l-Kur'an*, tah. Ali Muhammed el-Bacevi, (Mısır: İsa el-Babi el-Halebi, tsz.)

Ebu Hayyân el-Endulusi, *el-Bahru'l-Muhît*, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud – Muhammed Muavvaz, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, 2001)

El-Ferrâ, Ebû Zekerîya, *Me'âni'l-Kur'an*, tah. Ahmed Yusuf en-Necatî vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-Terceme, I. Baskı, tsz.)

Es-Samiraî, Halil İbrahim, *Mefhûmu'l-İhtiyar fi'l-Kıraati'l-Kuraniyye*, Enbar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4. Yıl: 3, Irak, 2002.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (Beyrut: Dâru Sadır, 1970)

İbn Halaveyh, Hüseyin b. Ahmet, *el-Hucce fi'l-kıraati's-seb'a*, tah. Ahmet Ferit el-Mezîdi, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1999)

İbn Hişâm en-Nahvî, Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin, *Ķat-rû'n-nedâ*, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2010)

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmaduddin, *Tefsiru İbn Kesir*, tah. Muhammed Ahmed Selame, (Riyad: Dâru Taybe, II. Baskı, 1999)

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadır, tsz.)

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve nihâyetü'l-Muktesid*, (Riyad, Beytü'l-Efkar ed-Devliyye, 2007)

Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, (İstanbul, İFAV. Yay., IX. Baskı, 2002)

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *Tefsiru'l-Kurtubî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, I. Baskı, 1414)

El-Mevsilî, İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kıraâti ve'l-İzâhi anhâ*, tah. Ali en-Necdî vd., (Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-şuuni'l-İslamiyye, 1994)

Racihî, Abduh, *Tatbikun-Nahvî*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2004)

Sa'd, Ahmed, *et-Tevcihu'l-Belağî li'l-Kiraati'l-Kur'aniyye*, (Kahire: Meketebetu'l-Âdab, 1997)

eş-Şelebî, Abdulfettah İsmail, *Ebu Ali el-Farisi*, (Cidde: Dâru'l Matbuati'l-Hedîsiyye, III. Baskı, tsz.)

Vâhidi, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed, *Esbâbu'n-nuzûl*, (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1991)

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf'an Hakaiki't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1995)